

Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni

Merve Çağlayan¹

Friedrich Engels, 2019, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çev. Mustafa Tüzel, İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul – ISBN:9786052956748

Friedrich Engels, 1884 yılında ele aldığı Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni isimli yapıtında, tarihsel süreç içerisinde ailenin gelişim evrelerinin yanı sıra çağdaş antropolojik bir çalışma örneği sunarak önemli bir başarıya imza atmıştır. Köken kavramını aileden başlatan ancak özel mülkiyet ve devlet bağlantısıyla tamamlayan Engels, toplumsal bir form ortaya koymuştur. Engels, bu kitabında cinsiyet kavramına yönelik ekonomik temelli bir yaklaşım sergilemiştir. Cinsiyete dayalı bir tür eşitsizliğin meydana çıktığını gösteren bu yaklaşım, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin tanımlandığı ilk eserlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni isimli kitapta Engels, Marksist bir bakış açısıyla üretim ilişkilerinde proletaryanın sömürülmesinin yanı sıra, kadının neden ikinci plana atıldığını ele alarak bir sonuca ulaşmayı hedeflemiştir. Özel mülkiyetin erkeğe ait olduğu, evde üretimin, hizmet üretiminin, yani daha çok kadınlar tarafından icra edilen üretimin, üretimden sayılmaması toplumsal cinsiyetin çıkış noktası olarak kabul etmektedir. Toplumsal cinsiyet kavramının barındırdığı rollerin yalnızca nesnelere ve aletlerin üre-

¹ Doktorant, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Politikalar Bölümü, mervecaglayan@alumni.bilkent.edu.tr, ORC ID: 0000-0002-2861-2055.

timi değil aynı zamanda nesil üremesiyle de ilgili olması sınıf çatışmalarının da en zirve noktası olmuştur.

Friedrich Engels, Karl Marx ile birlikte bilimsel sosyalizmin kurucusu olarak kabul edilmektedir. İki isim arasında kurulan dostluğun zaman ilerledikçe ortak bir düşünce mücadelesine dönüşmesi, Marksist kuram ve sosyalist ideolojinin birleşmesiyle materyalist teori geliştirilmiştir. Esasında Komünist Manifesto kitabını Karl Marx ile birlikte yazmasına karşın Marx'ın gerisinde kalmayı tercih etmiştir. Engels'in Marx'a karşı desteği yalnızca eserleriyle sınırlı kalmamıştır. Özellikle Marx'ın siyasal sürgün yaşadığı yıllarda hem kendisine hem de ailesine maddi destek sağlayan Engels, onları yoksulluğa maruz kalmaktan kurtarmıştır. Engels aynı zamanda sağlık problemleri nedeniyle Marx'ın nihayetlendiremediği Kapital için Marx'ın notlarını bir araya getirmiş, ölümünden sonra olsa dahi son iki cildi yayınlamıştır.

Marx'ın ölümünün ardından bir vasiyetin yerine getirilmesi olarak ifade ettiği Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni kitabı, Engels'in bireysel olarak yazdığı en tanınmış eseridir. Engels, bu eserinde Marx'ın Etnolojik Not Defterleri isimli kitabından parçaları da taslak olarak kullanmıştır. Bu nedenle Marksist antropoloji literatürünün en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. İlkel, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist olarak sınıflandırılabilen bir şematik çizgide tarihsel materyalizmin saygın bir kaynağını oluşturmaktadır. Kitap insanlık tarihini, başlangıçtan Orta Çağ sonuna kadar metodolojik bir öğretiyle anlatmaktadır.

Materyalist bir tarih anlayışının hâkim olduğu kitapta tarihsel süreçte belirleyici faktörün üretim ve üretim ilişkileri olduğu öne sürülmektedir. Bu noktada ise Engels, iki yönlü bir üretim ilişkisi olduğunu belirtir. Birincisi yiyecek, barınak, giyecek ve alet gibi varoluş araçlarının üretimi; ikincisi ise insanların kendilerinin üretimi diğer bir deyişle insan neslinin çoğalması. Engels bu durumu, belirli bir tarihsel çağın ve belirli bir ülkenin insanların altında yaşadığı toplumsal örgütlenmenin her iki üretim türü tarafından belirlenmesi yani bir yanda emeğin, diğer yanda da ailenin gelişme aşaması olarak ifade eder. Üretim miktarının artması, emeğin gelişmesiyle doğru orantılıdır. Bu ise toplumun zenginliğini artırır. Emeğin gelişimi diğer bir yandan toplumun refahının dolaylı olarak özel mülkiyet, sınıf mücadelesi ve devlet ilişkisinin kontrol edilmesiyle de alakalıdır. Emeğin gelişmesiyle birlikte toplumsal refah da artar. Böylece akrabalık sistemleri toplum üzerinde daha az etkili hâle gelmektedir.

Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni kitabında temel olarak Amerikalı hukukçu/antropolog Lewis H. Morgan'ın "Eski Toplum" tam

adıyla “İnsanlığın Barbarlık Döneminden Geçerek Yabanılıktan Uygarlığa Yükselmesi Üzerine Araştırmalar” isimli eserini esas almıştır. Morgan, detaylı bir antropolojik çalışma sunduğu bu eserde, “Yabanılık” “Barbarlık” ve “Uygarlık” olacak şekilde üç aşamaya ayırarak tarihsel süreci ele alır. Engels ise yabanılık ve barbarlık aşaması sınıflandırmalarını kullanmanın yanında üretim şekillerine göre her birini kendi içinde “Alt Aşama” “Orta Aşama” ve “Üst Aşama” ayırımına gider.

Kitapta aile kavramı, soy ve toplumsal kurumlar üzerinden detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Kimi dönemlerde kadın üzerinden kimi dönemlerde ise erkek üzerinden belirlenen soy kavramı, toplumlarda tek eşlilik ve çok eşlilik ile doğrudan ilintilenmiştir. Aile kavramının gelişmesini özel mülkiyet ve devlet oluşumuyla birlikte ele alan Engels, toplumu sadece gereksinim olan nesnelerin üretimiyle değil aynı zamanda nesil oluşumu ve nesiller arası ilişkiler bağlamında aile kavramıyla bütüncül olarak incelemiştir.

Yabanılık, barbarlık ve uygarlık olarak tarihsel bir sınıflama yapılan kitapta, toplumsal yaşamı anlamak adına bu dönemlere değinmek faydalı olacaktır.

Yabanılık döneminin alt aşaması incelendiğinde *australopithecus*, yani insan türünün çocukluğu olarak ifade edilen bu süreçte insanların henüz ilkel barınaklarda ve hatta ağaç üzerinde yaşadığı bilgisine ulaşılmıştır. Meyveler, yemişler ve köklerle beslenme ihtiyacını karşılayan insanlar ormanlarda yaşadığı için büyük yırtıcı hayvanların saldırıları karşısında varlığını sürdürmekte zorluk çekmiştir. İnsanlarda akıcı konuşmanın gelişmeye başlaması yine bu dönemde gerçekleşmiştir. Varlığının doğrudan kanıtlanması mümkün olmayan bu sürecin binlerce yıl sürdüğü tahmin edilmektedir.

Orta aşama olarak ayrılan süreç: yengeç, midye ve farklı su hayvanlarının da dahil olduğu balık tüketiminin ve ateşin kullanılmaya başladığı evredir. Ateşin kullanılmaya başlanmasıyla beslenmede elde edilen bu gelişme, insanları farklı besin arayışlarına da itmiştir. Böylece iklim ve yerellikten çıkan halklar, yeryüzünün farklı yerlerine yayılmaya başlamışlardır. Göç olarak tanımlanabilecek bu hareketliliklerin “Paleolitik” kavramıyla nitelendirilen Erken Taş Devri’nde rastlanılan tam işlenmemiş, bilenmemiş taş aletlerin her kıtaya yayılmış olduğunun en önemli kanıtlarından biridir. Balta ve mızrak gibi farklı silah yapımı ve kullanımıyla birlikte bir nevi avcılık faaliyeti gerçekleştirmişlerdir.

Üst aşamada ise ok ve yayın bulunması milat kabul edilmektedir. Yaban hayvanlarının rahatlıkla avlanabilir olması, yaşamı idame ettirme noktasında yeni kapılar açmıştır. Üst aşama, insanın zekasını kullanarak inşa etme, do-

kuma, yontma gibi üretime katkı sağladığı bir dönem olmuştur. Yabanılılık sürecinde ok ve yay, barbarlık sürecinde demir ile kılıç, uygarlık sürecinde ise ateşli silahlar toplumsal hayatı da belirleyici silahlar olmuşlardır.

Morgan, barbarlığı ise çömlekçilikle birlikte başlatır. Bu dönemin karakteristik özelliği olarak hayvanların evcilleştirilmesi ve yetiştirilmesi ile bitki ekimi öne çıkmaktadır.

Alt aşamada başlayan hayvan ve bitki yetiştiriciliği doğal koşullara göre farklılık gösterdiğinden, iki yarım kürenin halklarının belli aşamalarındaki dönüm noktalarında çeşitlilik yaşadığı söylenebilir.

Orta aşama, Doğu'da evcil hayvanların yetiştirildiği, Batı'da ise daha ziyade sulama yoluyla yenilebilir bitkilerin ekiminin yapıldığı, kerpiç ve taşın bina inşasında kullanılmaya başlandığı bir dönem olmuştur. Gerek insanların gerekse artık yetiştirilmeye başlanan hayvanların besin kaynağı olarak tahul üretimi de bu dönemde artmıştır. Gıda çeşitliliğinin artması, yamyamlığın yok olmasına vesile olmuştur.

Barbarlıkta üst aşama demirin eritilmesi ve harflere dayalı yazının bulunmasıyla başlamıştır. Üst aşamada öne çıkan en büyük icat, demir saban olmuştur. Büyükbaş hayvanların sabanları çekmesiyle tarla tarımı mümkün hale gelmiş böylece ormanlar açılarak tarımsal faaliyet alanlarına dönüştürülmüştür. Gıda maddeleri fazlaca çeşitlenmiş, yerleşik yaşam daha merkezi hâle gelmiş ve nüfus hızla artmaya, gündün güne yoğunlaşmaya başlamıştır. Sanatsal faaliyetler, mimari eserlerin ortaya çıkmasıyla zenginleşmiş, surlarla çevrili kuleleri olan mazgal dişli şehirler oluşmuştur. Homeros, İlyada Destanı'nda bu dönemi şiirlerle anlatır.

Engels, Morgan'ın çalışmalarını temel alarak anlattığı yabanılılık ve barbarlık dönemlerini, uygarlığa geçişe kadar bir gelişim çizgisinde ele alır. Burada dikkat çeken ise gelişim süreçlerinde belirgin olanın, üretim biçimleri olmasıdır. Engels, özet olarak yabanılılık döneminde insanın hazır doğal ürünlere sahip olduğu, yapay ürünlerin bu sahiplenmede yardımcı araçlar olarak bulunduğu, barbarlık döneminde hayvancılık ve tarlada başlayan tarımla birlikte doğal ürünlerin üretimini arttıracak insan faaliyetlerinin öğrenildiği bir dönem olarak ifade eder. Tüm bu bilgilerin ışığında ise uygarlığı, asıl endüstri ve sanat dönemi olarak ele alır. Başka bir ifadeyle uygarlık aşaması, insanların köy ve kent arasındaki yaşam farklılıklarının belirgin hâle gelerek iş bölümünün değişmesi ve ürün takası sonucu tüccar sınıfının ortaya çıkmasına dayanır.

Öte yandan ise Morgan'ın gelişim aşamalarını ve akrabalık sistemi hakkındaki verilerini esas alan Engels, akrabalık terminolojilerinden çıkarımlar

yaparak her aşamada ailenin gelişimini anlatmaktadır. İlkel komünizmin yaşandığı yabanılılık aşamasında, iş bölümü incelendiğinde kadının besleyici, toplayıcı; erkeğin ise avcı olarak görev aldığı görülmektedir. Bu durum ise kadınlarda üretken rolün erkeklere göre daha baskın olması sebebiyle kadınlara daha yüksek bir statü sağlamıştır. Bu aşamada, kadınlar sadece yiyecek temin etmekle kalmamış; aynı zamanda evlat sahibi olmuş ve onları da beslemişlerdir. Ancak kadınlarda çok eşliliğin yaygın olması, ilişkileri sınırlı bir düzende tutmamıştır. Soy ağacı bu dönemde anne üzerinden tanımlanmıştır.

Hayvanların evcilleştirilmesi ve tarımın gelişmesiyle, insanlar üretim aşamasına tam anlamıyla geçmiştir. Büyük çiftlikler kurulana kadar kadınlar toplumda daha yüksek bir statüye sahiptiler. Bu dönem gücün el değiştirmesine neden olan şey ise daha önceleri sadece hayvanları avlayan erkeklerin, hayvanları evcilleştirmeye başlaması olmuştur. Erkeklerin gelir elde etmeye başlaması, devamında bir aktarımı ihtiyaç kılmıştır. Erkek soy ağacı, servetin sonraki nesillere erkek üzerinden aktarımının yapılması ve takip edilmesi için bir zorunluluk hâline gelmiştir. Böylece erkekler hane reisi olarak kabul edilmeye başlanmış ve kadınlar tek eşlilikle sınırlanmıştır. Modern ailenin doğuşunu, soy ağacının erkeğe geçmesiyle okumak mümkündür.

Modern aile yapısında tek eşli aile yapısı hâkim olmuştur. Kadın ve erkek arasındaki rollerin bu dönemde değiştiği görülmektedir. Erkeğin dışarıdaki işlerden sorumlu olması onu, özel mülkiyet ve toplumsal üretim üzerinde de güçlü hâle getirmiştir. Kadının evdeki üretimi kamusal bir faaliyet sayılmayarak toplumsal üretimin dışında kabul edilmiştir. Bu durum ise kadın ve erkekler arasındaki eşitsizliği arttırmış, sınıflı bir toplumun daha belirgin hâle gelmesine yol açmıştır. Ekonomik şartların toplumun her alanına olduğu gibi ilişkiyel alana da etki etmesi, neden sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilebilir.

Materyalist tarih anlayışıyla incelendiğinde, üretim alanındaki kontrolün değişmesiyle toplumsal cinsiyetin toplum üzerindeki etkilerinin aile yapısı, özel mülkiyet ve devlet üzerinde ne denli farklılıklara sebebiyet verdiği görülmektedir. Erkeklerin servet elde etmesi, bu servetin sonraki nesline aktarma ihtiyacı tek eşliliği doğurmuş; nihayetinde aile-mülkiyet ilişkisini meşrulaştıran bir araç hâline gelmiştir. Fakat Engels, tek eşliliği evlilik açısından bir ortaklık olarak yorumlamaz. Burada kadın, erkeğin sahip olduğu üretim ve mülkiyetten faydalanmanın yolu olarak mecburen evliliği seçme durumunda kalır. Yani Engels, bunun rıza ile olan bir ortaklık olmadığını ileri sürmüştür. Kadınların rolünün sadece ev içinde sınırlandırılması ve daha fazla çocuk doğurması onların tamamen erkeğe bağımlı hâle gelmesine neden olmuştur. Kadının proletarya, erkeğin ise burjuva olduğu bir aile yapısı oluşmuştur.

Modern aile yapısının üretim ilişkileri, tarım, çocuk yetiştirme ve ev idaresi gibi hizmetlerle ilişkilendirilmesi, Marksist anlayışta, modern ailenin bir nevi kölelik ve serflik usulde olduğu görüşünü öne çıkarmıştır. Aile içinde yaşanan cinsiyete dayalı eşitsizlikler, sınıf farklılıklarının yaşandığı bir toplumda ve devlette yaşanan sorunların minyatürü olarak yorumlanmıştır.

Engels, aile türlerinin gelişimini ve nihayetinde modern tek eşli aileye geçişi üç aşamaya dayanarak anlatır. İlk aşamada grup evliliklerinin yaşandığı akraba aile yapısı mevcuttur. Bu aşamada kişinin birden çok ilişki yaşaması mübah görülürken aile için ilişkilerde birtakım sınırlamalar getirilmiştir. Kadınlar soyun devamı için belirleyici konumda olmuştur. İkinci aşamada ise aile için ilişkilerin, punalua aile yapısının sınırları genişletilmiş; ensest ilişki kardeşler ve kuzenler arasında da yaşanır hâle gelmiştir. Üçüncü aşamada ise üreme karı koca kavramı üzerinden okunmaya başlanmıştır. Barbarlık ve uygarlık süreciyle paralel olarak gelişen bu aşamada özel mülkiyet yapısı, aile yapısını da şekillendirmiştir. Mülkiyete dayalı aile yapısında anaya dayalı soy bir geçiş yaşayarak babaya dayalı soya geçmiştir. Engels, bu durumu kadınların ikinci plana atılmasının bir başlangıcı olarak kabul eder.

Engels, kapitalizmi kadınların üretim sürecine dahil olup kendi ekonomik özgürlüklerini kazanabileceği, böylelikle evdeki rolünün dışına çıkabileceği düşüncesiyle bir kurtuluş yolu olarak görür. Toplumsal cinsiyet adaleti konusunda kapitalizmin bir çıkış noktası olduğunu savunan Engels'e göre, kadının emeğini ev için özel üretimle sınırlı tutmayıp kamusal olarak kabul etmek, yani kadının toplumsal üretime katılması, erkeğin kadın üzerinden kurduğu üretime dayalı üstünlüğün sona ermesine kapı aralayacaktır. Bu durum ise yaşanan evliliklerin bir zorunluluk olarak değil aşka ve isteğe dayalı yapılmasına vesile olacaktır. Böylece daha sağlıklı aile yapısından söz etmek mümkündür.

Friedrich Engels, aile, özel mülkiyet ve devletin oluşumunu bağlantılı bir süreç içinde ele almaktadır. Engels, üreme ve üretim ilişkilerini temel alarak özel mülkiyet ve aile oluşumunun karşılıklı bir etkileşim sonucunda meydana geldiğini, devleti ise toplumun ve toplum içinde belirlenen rollerin bir üst noktası olarak ifade etmektedir.

Toplumsal sorunların çözümü adına devlete doğan gereksinim esasında çatışan üretim ilişkilerinden kaynaklanır. Gelişen ve şekillenen toplum yapısıyla birlikte sosyal hayatta olumlu veya olumsuz çeşitlenen yargılar ortaya çıkmıştır. Farklılaşan uzlaşmazlıkları çözmek, devletin otoritesinin varlığını güçlü hâle getirmiştir. Toplum düzeninde sömüren ve sömürülen ilişkisinin varlığı, devletin egemen bir kesim üzerindeki temsiliyetini de arttırmıştır.

Üretim ilişkilerine dayanan, ekonomik karakteristiği meta üretimiyle oluşan devlet yapısında kır ve kent karşıtlığının sabitlenmesi olarak da görmek mümkündür. Engels, devleti uygar toplumun özeti olarak ifade eder. Devlet yapısında bu ilişkiye dayalı değişiklikler olsa da kadının tarihsel rolü değişmemiştir. Engels, babaerkil devlet yapısının ortadan kalkmasıyla bu sistemin değişebileceğini savunur.

Kitapta Marksist feminist kurama temel oluşturacak argümanlar da yer almaktadır. Üreme, üretim, üretim ilişkilerinin kadın ile erkek yönüyle ele alınması ve bu durumun toplumsal cinsiyet eşitsizliğine temel oluşturacak süreçlere evrilmesi, feminist metodolojinin gelişimine de katkılar sunmuştur. Materyalist tarihsel anlayışta erkek egemen toplumun nasıl doğduğu, toplumsal cinsiyeti yaratan kodların üretim ilişkilerinden ne şekilde kaynaklandığını eleştirel bir bakış açısıyla anlatır. Kitapta özetle; insanın, yaşamını devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu temel üretimin, sonrasında araç-gereç üretiminin ve nesil üremesinin çerçevesinde şekillenen kadın erkek ilişkisi, buradan doğan mülkiyet egemenliğinin aile oluşumunda nasıl etkili olduğu ve nihayetinde bir düzen yaratma adına devletin varlığını anlatan bir tarihsel süreç ele alınmaktadır. Engels, günümüz toplumsal cinsiyet tartışmalarına zemin oluşturacak kavramsal bir çalışma ortaya koymuştur.